

MEDVIGY ENDRE

ERDÉLYI JÓZSEF FEKETE TÖLGYE*

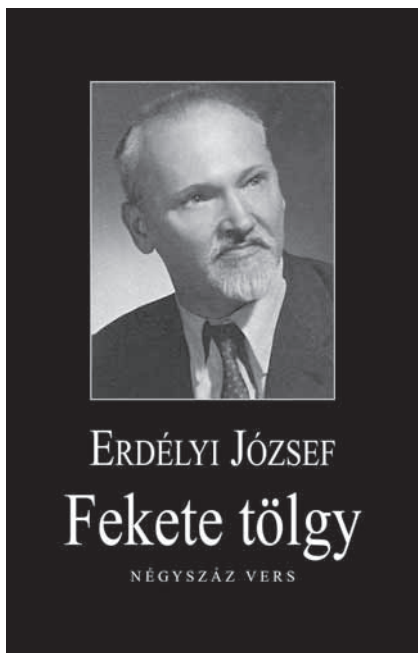
Erdélyi József a XX. századi magyar irodalom meghatározó egyénisége, a népi írói mozgalom előfutára és első nagy költője 120 esztendővel ezelőtt¹, 1896. december 30-án a Bihar megyei Újbátorpusztán dolgos középparaszt szülők harmadik fiaként látta meg a napvilágot. A mezőtúri hadiértségi után Kolozsváron járt tiszti iskolába. Ekkor, 1916. augusztus 20-án jelentős irodalmi, művészeti és közéleti lapban, Sütő Nagy László *Kolozsvári Szemléjében* jelent meg *Este egy polyák viskóban* című, kint, a galíciai fronton írt verse. Azóta eltelt bő egy évszázad. Ez a kettős évforduló jó alkalom a számvetésre, és a hányatott sorsú, istenáldotta nagy költő hagyatéki jellegű kötete megjelentetésére.

Móricz Zsigmond a *Nyugat* 1921. áprilisi számában közreadta a népből jött Erdélyi József öt földszagú versét (*Fegyvertelen; Búcsú; Ibolyalevél; Minden árvák anyja; Tetemrehívás*). Az öt reprezentatív vers megjelenésétől számítjuk a költő indulását. Ettől kezdve, a kisebb-nagyobb zökkenők, hosszabb szilenciumok ellenére 1978. október 4-én bekövetkezett haláláig, sőt a síron is túl tengernyi versét közlötték az irodalmi folyóiratok, hetilapok és a legkülönbözőbb politikai irányzatokat képviselő napilapok.

A kiadókkal nem volt szerencséje. A *Táltos kiadóvállalat* 1922-ben nem a versek szépségét, eredetiségét

méltányolva, hanem a széles körben ismert Szabó Dezső udvariasnak nem mondható előszava miatt jelentette meg Erdélyi József *Ibolyalevél* című, első kötetét. Két évvel később az *Athenaeum* ugyan kiadta, de tankönyvek alá pakolva pinceraktára mélyére süllyesztette és boltja kirakataiba ki sem tette a partiumi költő *Világ végén* című verseskötetét. A tőkeerős nagykapitalista kiadók egyre inkább bojkottálták Erdélyi Józsefet és a magyar költészetnek irányt szabó népdalszerű verseit. Így nyolc könyve, inkább versesfüzete publikációi után kapott szerény honoráriumából és felesége, Kiss Ilona óvónő összekuporgatott pénzeszkéből jelent meg, szerzői kiadásban (*Délibáb és szivárvány; Az utolsó királyság; Kökényvirág; Tarka toll; Felkelt a nap* című versűjség, *Téli rapszódia és három mese; Halad az ég és Niobe*). A nagy könyves cégek tulajdonosi háttérét vizsgálva felmerül a kérdés, hogy nem ez a bojkott hajszolta-e bele Erdélyi Józsefet a negyvenes évek első felére egy elszigetelt szélsőjobboldali pozícióba.

Ritka gyűjteményes kötetei sem hoztak szerencsét. 1938-ban a *Bartha Miklós Társaság* adta közre Erdélyi József lírai verseinek igényes és szakszerű válogatását, 286 verses énekkel, közel 400 oldal terjedelemben. Az 1937 augusztusában, első megjelenésekor nagy vihart kavart vérvadás vers, a *Solymosi Eszter vére* Kodolányi János ta-

*A tanulmány 2016 decemberében készült

nácsára kimaradt a szelektálás során, ellenben jó néhány szociális izzású forradalmi vers bekerült a nevezetes kötetbe. Mindez felkeltette a Magyar Királyi Ügyészség figyelmét és a *Cselédek virágoskertje*, a *Béresné ebédje*, a *Magyar család*, az *Ökör előtt* és a *Lovaspóló a vérmezőn* című lázító költemények közreadása miatt, ötből négy elleni igazgatás vádjával elkoboztatta a kötetet. A bírósági eljárás során a Kúria helybenhagyta, megerősítette az elkobozást.

1940-ben dr. Püski Sándor *Magyar Élet Kiadója* még teljesebb, még gazdagabb Erdélyi József kötetet jelentetett meg *Emlék* címen, amely már nemcsak a lírai verseket, hanem a rapszodiákat és a verses meséket is tartalmazta. 412 költemény közel 600 oldal terjedelemben, Kovách Aladár szerkesztésében. Úgy hírlik, hogy a költő felesége által megmentett és gondosan elrakott újságkivágásokból állt össze a hatalmas kötet. A legforradalmibb versek, így a *Lovaspóló a vérmezőn* és a *Magyar család* nem kerülhettek be a könyvbe a háborús cenzúra ébersége miatt. A negyvenes évek első felében az *Emlék* további két kiadást ért meg a *Magyar Élet Kiadónál*. 1944-ben az ügyészség további négy verset törölt, így a *Háborús tavasz*, *A halál felé*, a *Romváros* és a *Búcsú* kénytelen-kelletlen kimaradt a harmadik kiadásból. Ekkor már veszedelmesen áthallásosnak tűnhettek akár a legártalmatlanabb sorok is. Ennek ellenére 1945-ben indexre került az *Emlék*, rátették a „Fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus” könyvek, sajtótermékek első listájára. Néhány antiszemita ítélt vers okán elkobozták és bezúzták (*Ahasvér és a varázsfurulyás; Magyar Út; Solymosi Eszter vére*). A két különböző korban, eltérő társadalmi rendszerben elkobzott, mégis egy sorsú könyvekből ismerhették volna meg az olvasók legjobban Erdélyi József költészetét. A papírmalom elvette ennek a lehetőségét. Pedig a jobboldali vagy baloldali radikalizmus kategóriájába sorolható „bűnös” versek mellett Erdélyi József írt még vagy kétezer, minden versszerető olvasó számára értékelhető költeményt. Nem politikai kielégései, hanem rapszodiái, verses meséi és leginkább dalai tették nagy költővé. Az utóbbiról Németh László, a népi írók mozgalma teoretikusa és kritikusa így fogalmaz: „Őneki sikerült először igazán a népdalból kinőtt, azzal rokon gazdagságú és rokon hangszínű műdalt teremteni. Egyéni értékein túl ez az ő kultúrtörténeti jelentősége. Ő az irodalom Kodálya.” (*Napkelet*, 1928. 9. szám)

1954-es ünnepélyes „visszatérését” követően 1978. október 4-én, Budapesten bekövetkezett haláláig kilenc verseskötete megjelenését engedélyezte a megosztó kommunista irodalompolitika. Ezek közül kettő volt szerény ter-

jedelme ellenére gyűjteményes jellegű. Az első, a *Szépirodalmi Könyvkiadó* gondozásában 1955-ben közreadott *Csipkebokor*, 192 vers, 335 oldalon. Gyengéje, hogy néhány jobb sorsra érdemes költemény rontott, jelszavas változatával, oda nem illő túlpolitizált utólagos betoldásokkal jelent meg (*Csavargók; A kasznár temetése és Lovaspóló a Vérmezőn*).

1972-ben a *Szépirodalmi Könyvkiadó* színvonalas válogatást tett közzé a költő öt évtizedes versterméséből *Aranylakodalom* címen, 270 oldal terjedelemben. A 152 vers szerző által ellenőrzött, megbízható változatban szerepel a kötetben, de a terjedelmi korlátok miatt, mint gyűjteményes kiadvány mégsem reprezentálhatja méltóképpen Erdélyi József költészetét.

A népi költő, a mellőzött magyar klasszikus irodalmi munkásságának *nyomtatásban megjelent* írásaira korlátozott bibliográfiai feldolgozását a nyolcvanas évek derekán a *Turul Kiadó* egykori vezetője, Hartyányi István végezte el, 1986-ban lezárva a gyűjtést és a rendszerezést. Két évvel később Csornán jelent meg hézagpótló könyve: *Mutató Erdélyi József munkáihoz*. A lírai és a versepikai életmű kiadását aligha lehetett volna megkezdeni, ha nem készül el időben Hartyányi eligazító bibliográfiája.

A nyolcvanas évek végén Amerikából véglegesen hazatért dr. Püski Sándor tervei között kiemelt helyen szerepelt, hogy itthon, Magyarországon újra megjelenteti egykori szerzőgárdája kiválóságainak hozzáférhetetlen könyveit. Ennek megfelelően hamarosan közreadta Szabó Dezső fontosabb műveit, Németh László tanulmányait és önéletrajzi írásait, Sinka István összegyűjtött verseit és a *Fekete Bojtár vallomásait*, valamint Szabó Pál és Veres Péter néhány munkáját.

Az említett nagy ívű terv megvalósításának részeként, 1995-ben került sor Erdélyi József összegyűjtött verseinek kiadására, megjelent két méretes kötetben a *Fehér torony*. „Az összegyűjtött versek két kötete kronologikus rendben közli a költő lírai verseit és elbeszélő költeményeit, minden korábbi összegzési kísérletet, gyűjteményes kötetet meghaladó teljességben, gazdagságban, 1229 oldalas terjedelmével.”

A kritikusokat nem hatotta meg a minden korábbinál lényegesen nagyobb terjedelem, de az sem, hogy a kétkötetes gyűjteményben 1210 vers olvasható, jóllehet ez a szám az előző összegzésben, az *Emlék*ben megjelent 412 költemény közel háromszorosa. Hartyányi István bibliográfiája ismeretében okkal-joggal nehezményezték, hogy néhány száz vers hiányzik az összegyűjtöttből. Arról nem lehetett tudomásuk, hogy a szerkesztők 150 verssel bővebbre ál-

modták meg a kétkötetes gyűjteményt, de más az álom, más a valóság. Akkor is, ha szerkesztői tiszteletdíjokról is lemondtak volna egy teljesebb könyv érdekében.

Kelemen Sándor pozitív megközelítésben írta meg véleményét, rámutatva az összegyűjtött és a teljes közötti túl nagy különbség nyilvánvaló okára, a pénz hiányára: „Erdélyi életművének ismeretében joggal állíthatjuk, hogy a szerkesztők válogatását megnehezítette a könyvkiadásunk anyagi gondjaiban meghatározott terjedelem, mert számításom szerint a válogatás rostájának sűrűsége függvényében még legalább 4-500 oldalra való termés hombárban maradt. Így azzal a reménnyel kezdem e kiadvány megjelenése feletti örvendős beszámolót: kell még jöjjön jobb idő, amikor a *Fehér torony* új kiadása egy harmadik kötetrel fog bővülni.” (*Nyugati Magyarország*, 1995. november)

Kelemen Sándor jövője beigazolódni látszik. Eljött az ideje, hogy Erdélyi József lírai és versepikái életművének kiadása folytatódjon. Idén karácsonyra megjelenik a magyar klasszikusok közt számon tartott népi költő sokunk által várt *Fekete tölgy* című, négyszáz verset magába foglaló, hagyatéki jellegű kötete, a Kaiser László vezette *Hungarovoxx Kiadó* gondozásában.

Az új kötet a népmesék bűvös számát követve, *hét* ciklusra tagolva, kronologikus rendben, a keletezési hely és időpont feltüntetésével, forrásmegnevezéssel tartalmazza a költő hagyatékából, megsárgult újságokból, ritkábban ma már hozzáférhetetlen, régi könyvekből előkerült becses verseket. Az első közlések esetében csak a keletkezés évszámát, esetleg helyét találja a vers alatt az érdeklődő olvasó, főleg lett volna minden esetben odaírni, hogy a hagyatéka a forrás. A sajtóban megjelent versek összegyűjtéséhez és rendszerezéséhez ezúttal is kitűnő, de nem zárólagos támpont volt Hartyányi István bibliográfiája. A *Mutató Erdélyi József munkáihoz* 1986 lezárása óta és Hartyányi halálát követően igen sok Erdélyi-vers jelent meg különböző sajtótermékekben, így a *Hitelben*, a *Hunniában*, a *Havi Magyar Fórumban*, a *Literátorban*, a *Magyar Útonban*, a *Magyarok Vasárnapjában* és más lapokban. A régi közlések felkutatása sem zárult le, hanem néha meglepő eredményekkel megy tovább.

A költő hagyatékából, mint kifogyhatatlan kincsesbányából, igen sok ismeretlen vers került napfényre. Ezen versek döntő többségét Erdélyi József unokája, dr. Sigmond Péter kutatta fel, nagyapja kézirateit rendszerezve. Korábban a szerző leányától, Erdélyi Honortól is kaptam közöletlen verseket, figyelmet érdemlő versvariációkat. Libisch Győző néhány nehezen olvasható kézirat kiböngészésében önzetlenül segített.

A szerkesztés során forrásul használtam Erdélyi József *Aranyszóló* című kötettervét, amely 1944-ben Budapesten, a *Stádium Sajtóvállalat*nál eljutott a szedésig és a szerzői korrektúráig, de a front közeledtével már nem jelenhetett meg. Az egyetlen példányban létező, 320 oldal terjedelmű kefelevonatot a szerző fiatal látogatójára, Péter Imrere bízta, ő őrizte meg ezt a ritkaságot az utókor számára. További, majdnem ismeretlen forrásként említem Erdélyi József *Kész vagyok* című 30 oldalas füzetét, a költő kötetben meg nem jelent verseinek házi kiadását, mely néhány példányban, igénytelen kivitelben 1992-ben, Budapesten készült. Tekintettel a bőség zavarára, a tudományos gyűjtemények közül ezúttal egyedül az MTA KIK Kézirattárában kutattam. Itt találtam néhány kitűnő verset, többek közt az *Ablak*, a *Hajnalcsillag*, a *Mátyás király*, a *Menekültek* és a *Vikár Bélához* kéziratát. Az ugyanitt fellelhető újságkiadások is figyelemre méltóak a költő teljes versszokaszokat sem kímélő húzásai és javításai miatt.

Korábban úgy vélhették Erdélyi József olvasói és kutatói, hogy néhány téma megéneklését talán tudatosan kerülte a költő, mert nem ismerték eléggé megszámlálhatatlan verseit, gazdag hagyatékát. A szerelem mintha majdnem teljesen kimaradt volna költészetéből, bár erre rácsáfolnak széptevő énekei. A Pápan fogantak közül azok, amelyekkel 1924-ben későbbi feleségének, Kiss Ilona óvónőnek udvarolt. Nem volt csapodár természetű, 1932-ben mégis beleszeretett egy szép szőke leányba, egy Budapesten tanuló francia egyetemistába. Erről a vonzalomról, a napfényes, tündökletes és mégis reménytelen szerelemről a *Felkelt a nap* című versűjságban és a ciklus további verseiben vall a (család) költő.

Erotikus verse vajon hány van Erdélyi Józsefnek? A *Mese* című kedves, bájos írását sokan ismerik, amelyben a mesebeli királylány szívesen vetkőzik, malacok ellenében örömmel mutogatja bájait a kiskondásnak. A *Fekete tölgy* kötet megmutatja, hogy nem magányos vers a *Mese*, hanem Erdélyi József költészetében kimutatható vonulat része (*Fekete villám; Fehér ház; Fekete kötény; Álmomban egyszer*).

A magyar történelemről Erdélyi kevés verset írt. Uralkodóinkat dicsérő, ismert történelmi énekei, az *István király*, a *Salamon mécsese* mellé most a gyűjtés során újabb királyversek kerültek elő. Megtudhatja az olvasó, hogy milyennek látszott *Negyedik Béla* és *Mátyás király* 1945-ben, Bécsben egy magyar menekült szemszögéből nézvést. Az I. világháború utolsó időszakából való az *Etele ébresztése*, Kós Károly *Atila királrról ének* című balladájának párverse.

A partiumi költő az elszakított, majd néhány évre visszatért Erdélyhez való érzelmi kötődését ismert verseiben

markánsan megfogalmazta (*Dévai emlék; Fogaras; Gyimesi emlék; Székelyek; Egy székely ezred hősi emlékkövére*). Ehhez a vonulathoz tartozik az eddig ismeretlen versek közül az erdélyi barátját, Gaál Ferencet és a székelységet köszöntő *Repülj dalom...*, a trianoni békediktátum aláírásának hetedik évfordulójára megfogalmazott *Siratóének* és az erdélyi bevonulás euforikus élményét megéneklő *Kőrösfői emlék*. Az *én országom* című öregkori versében az együtt élő népek közös sorsát, testvériségét hirdeti, mint a két háború közötti időkben a transzszilvánista írók.

Szélsőjobboldalnak minősített versei újraközlésének kérdése sem kerülhető meg. Pomogáts Béla irodalomtörténész Erdélyi József költői munkásságát méltató, a *Fehér torony* két kötetét értékelő tanulmányában (*Életünk*, 1995. december) így érvel: „... a *Solymosi Eszter vére* című antiszemita költemény ebből a gyűjteményből is kimaradt. (Tulajdonképpen fölösleges óvatosságból: nincs mit szépíteni rajta, hozzátartozik a költő életművéhez, történelmi dokumentum, régebbi kiadásokban olvasható, Erdélyi később elhatárolta magát tőle, de ha nem szeretjük is, létezik.)” Tekintettel az összegyűjtött versek 1995–96-os kritikáira, Farkas János László igényes könyvismertetésére (*Holmi*, 1996. július),

Dobszay Károly *Magyarok Vasárnapjában* közreadott méltatlankodásaira, Gyurgyák János *A zsidókérdés Magyarországon* című könyvében (*Osiris*, Budapest, 2001) az életműkiadások teljességével kapcsolatban megfogalmazott tudományos igényű követelményekre, szakítottam „konfliktuskerülő” szerkesztői gyakorlattal. Most néhány, jobbra már a maga korában is kedélyeket borzoló, a zsidóságot vívódva, vagy éppen indulatosan bíráló, antiszemitának tartott verset beleszerkesztettem az életműkiadás új kötetébe (*Komlószarasztó; Solymosi Eszter vére; Vörös május*). Harmadikutas szemléletemhez változatlanul ragaszkodom, mégis igazat adok a kritikuskoknak. Szűnjön a szépítés, a féligazságokat igazsággá fényező egyoldalú tájékoztatás. Tekintjük nagykorúnak, akár nehezen feldolgozható ismeretek befogadására is érettnek az olvasót. Ugyanakkor mutassuk meg az érem mindkét oldalát. Erdélyi József 1937 augusztusában igenis gondolt a korrekcióra. Megírta – most már két évtizede ismert – *Békítőjét*, és annak rövidebb rokonversét, az *Indigót*. 1919-ben fogant, *Mózes éneke* című, ótestamentumi tárgyú verse nem szerzői szándéka szerint, hanem Szabolcsi Lajos szerkesztői akaratából jelent meg 1937. augusztus 12-én az *Egyenlőségben*. Ezzel szemben 1938-

Erdélyi József, rehabilitálása után készült kép. Foto: Fortepan/Hunyady József

ban Erdélyi a maga elhatározásából szerkesztette bele a *Mózes énekét* a *Bartha Miklós Társaság* által kiadott *Fehér toronyba*. 1946-ban édesanyja falujában, Árpádon megírta *Isten asztala* című, múltjával őszintén szembenéző, hosszú, önkritikus versét. Az *Ascher Oszkár*nak ajánlott, szolgai alázattal fogalmazott *Jehudi Menuhin* versével mintha minden jószándéka ellenére túllőtt volna a célon.

Széles, egyetemes műveltségről és az antik kultúrák iráni fogékonyságról tanúskodik számos hagyatéki verse (*Illés szekeren; Sámson; Poliüfémosz; Petrarca két szonettje*, a *Dantéra* emlékező *Otthon*; a *Luther Márton* fényes szelleme előtt tisztelgő *Vaktemplom* és a *Puskin* emlékének szentelt *Jelbeszéd*). *Dévai dal* című poémájában az unitárius egyházat megalapító szabadelvű *Dávid Ferencet* a földteke legmerészebb reformátorának nevezi.

Erdélyi József hívő református volt. Sohasem hivatkozott hitével, vallási meggyőződésével, de sokféle módon dicsérte a Fennvalót. Tette ezt *Confessióból* ismert *Ex oriente lux* című korai szabadversével; groteszkbe hajló *Imájával*; *Gyarló énekével* és az *Új Emberben* közreadott költeményével. *Köszöntő* című fohászában hálát adott az Úrnak hosszú életéért, szép és jó verseiért. A *Fekete tölgy* 2016-os karácsonyi megjelenése nagy előrelépés, de nem végső. Előbb-utóbb nyilvánosságot követel majd magának az élve élhetetlen, halva halhatatlan partiumi lantos további négyszáz éneke. Találkozzon valahára az összegyűjtött és a teljes!

Erdélyi József két verse

REPÜLJ DALOM...

Repülj dalom Dunán-Tiszán
által e szűk Magyarhazán,
suhanj át a Királyhágón,
végig szép Erdélyországon.

Fel a magas Hargitára,
szállj az erdélyi határra,
a szép Somlyó-hegy aljára,
Székelyföldre, Pálfalvára.

Menj, keresd meg és köszöntsd,
öleld körül Gaál Ferencet,
kézszorítást az apjának,
kézcsókot vígy az anyjának.

Emlegesd a szép napokat,
mikor láttak mint fiokat,

mondd: soha el nem felejttem,
holtig visszajár a lelkem.

Szállj: közöld a Székely Néppel:
Gaál Feri a legjobb székely;
harsogd, mint az erős tenger:
a székelynél nincs jobb ember...

Pápa, 1926. május 22.

SIRATÓ ÉNEK

Hét évig hallgattam hangos hallgatással,
hét évig gyászoltam belül titkolt gyásszal,
hét évig kerestem egy könnyet, egy jajszót,
hét országra hullót, hét országra hallszót.

Ideje már szólnom, ideje már sírnom,
hét országra szóló síron-ravatalon,
ideje siratnom az eleven holtat,
kit gaz árulói hét tagra koncoltak.

Csonka törzsökére, szívére borulnom,
ideje már méltó gyászéneket fújnom,
hessegetve róla csúf marakodókat,
vijjogó keselyt és torozó hollókat.

Hét évig elnéztem, látó szemem hunyva,
elhallgattam, halló fületem bedugva,
szóló számra tettem türelem lakatját,
tudni sem akartam népem állapotját.

Hét ország könnyével ideje már sírnom,
hét ország vérével vádlevelet írnom,
költögetnem fennen hét ország elméjét,
felvilágosítnom nyomora nagy mélyét.

Hétig hanyagoltam: temettem hét évig –
talán még megépül, talán még kinyílik,
mosolyog reám még tündér szeme-szája,
nem marad örökké bús szívekbe zárva.

Hét évig reméltem – hét évig elvárom,
ha addig sem támad fel az én országom:
elbujdosok innen hetedhét országba,
népek tengerébe, nemzetek sírjába...!

1927. június 4.